

**Pongrácz Tiborné:
Nemi szerepek társadalmi megítélése.
Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai**

(elektronikus verzió, készült 2006-ban)

A tanulmány eredetileg nyomtatásban megjelent:
Pongrácz Tiborné (2005): „Nemi szerepek társadalmi megítélése.
Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai”
in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 2005.*
Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.).
Budapest: TÁRKI, Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi
Minisztérium, Pp. 73–86.

Nemi szerepek társadalmi megítélése
Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai

Pongrácz Tiborné

A férfiak és a nők társadalmi szerepe, a nemi szerepekkel kapcsolatos társadalmi elvárás, illetve az érintettek részéről megnyilvánuló igény a történelem során jelentős változáson ment keresztül. Ezek a változások a legmarkánsabban a munkaerőpiacon jelentkeztek, a gazdaságilag aktív nők részarányának folyamatos emelkedésében mutatkoztak meg. A nők munkavállalása a 20. század második felében gyorsult fel, ok-okozati összefüggésben az átlagos gyermekszám csökkenésével. A kevesebb gyermek vállalása megkönnyítette a háztartáson kívüli munkavállalást, de egyben korlátozta is a termékenységet, a több gyermek vállalását. Ezzel együtt a kereső tevékenység mellett a nőknek megmaradt a reprodukciós funkciójuk, amely nemcsak a gyermek világrahozatalát, de ellátását, gondozását, nevelését is jelenti. E két feladatkör együttes ellátása természetesen magában hordja az egyéni, családi, munkahelyi konfliktusok kialakulásának lehetőségét.

Társadalmi-demográfiai okok következtében a nőkre háruló kettős teher a jövőben várhatóan nem csökkenni, hanem éppen ellenkezőleg, növekedni fog. Az előregedő európai társadalmakban az eltartó-eltartott arány egyfelől csak a nők jelenleginél is nagyobb arányú gazdasági aktivitásával lesz javítható. Másfelől az időskorúak arányának relatív csökkentése, a nyugdíjrendszerek finanszírozása hosszú távon csak a születések számának emelkedése, a termékenységi mutatók javulása útján biztosítható. Más szóval a családok, a nők reprodukciós funkciójának teljesítése fontos nemzetstratégiai kérdéssé válik.

Makrogazdasági szinten tehát világosak a feladatok: a nőknek a jelenleginél több gyermeket kell, kellene vállalniuk, de ugyanakkor a jelenleginél nagyobb arányban kell, kellene kereső tevékenységet is folytatniuk. Kérdés, hogy mikroszinten, az érintettek szintjén miképpen jelentkezik ez a probléma, hogyan látják ők a munka és a család egymáshoz viszonyított fontosságát, súlyát, életükben betöltött szerepét. Milyen családi, társadalmi munkamegosztást választanának a nők és a férfiak, ha választhatnának, van-e különbség a mindennapi életben gyakorolt nemi szerepek és az ideálisnak, kívánatosnak vélt szerepmegosztás között.

A felvetett kérdéseket egy 2000 és 2003 között, 12 európai országban végzett, nemzetközi összehasonlító vizsgálat adatai alapján kíséreljük meg-

válaszolni. Az egyes országok reprezentatív mintáin végrehajtott kérdőíves vizsgálat a párkapcsolatokban, a gyermekvállalási magatartásban végbement változások tanulmányozása mellett kitért a munkával és a családdal kapcsolatos értékrendi kérdésekre, prioritásokra is.

A kereső tevékenységgel és a családi feladatokkal kapcsolatos nemi szerepek, elvárások nemzetközi összehasonlítását érdekessé és izgalmassá teszi az a tény, hogy Európa keleti és nyugati régiója igen csak eltérő utat járt be a nők gazdasági aktivizálása területén. A keleti presszionált, tömeges, igen magas arányú női munkavállalás, melyet az 1990-es évek politikai-gazdasági változásai után nagyarányú visszaesés követett, alapvetően különbözött a nyugat-európai országokra jellemző fokozatos, folyamatosan bővülő, nem felülről vezérelt női munkavállalástól. Kérdés, hogy ez az eltérő történelmi múlt indukált-e értékrendbeli különbségeket is, vagy a nemi szerepekkel kapcsolatos prioritások megítélése független a régiók korábbi társadalmi tapasztalataitól, kialakulásuk egyéb, nem rendszerspecifikus tényezőkkel hozható összefüggésbe.

A keleti és nyugati régió közötti összehasonlítást megnehezíti, hogy a témakör vonatkozásában nem volt kötelező valamennyi releváns kérdést feltenni a kérdőívben, ezért az elemzésbe bevonható országok köre nem azonos minden kérdés esetében. A magyarországi felvétel azonban e témakörrel kapcsolatban minden kérdést tartalmazott.¹

Munka és család, munka vagy család

Az első kérdés, amit körbejárunk az, hogy kimutathatók-e a munka és család, munka vagy család témakör vonatkozásában prioritásbeli különbségek az érintett férfiak és nők között, valamint kimutathatók-e eltérő társadalmi elvárások a férfiak és nők családi és munkaerő-piaci szerepével kapcsolatban? A nőkre vonatkoztatva a kérdés a következő formában került megfogalmazásra: „*Fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon és a gyermekek fontosabbak.*” (1. ábra)

A kérdés hét ország vizsgálati kérdőívében szerepelt. A magyar válaszolók igen magas, a vizsgált országok között a legmagasabb arányban adtak prioritást a családnak és a gyermeknek. Magas egyetértés mutatkozott még Litvánia és Románia esetében is, mely országok a kutatási eredmények elemzése alapján szintén alapvetően tradicionális értékrendű társadalmaknak bizonyultak. Hollandiában, Németországban – különösen az egykori kelet-

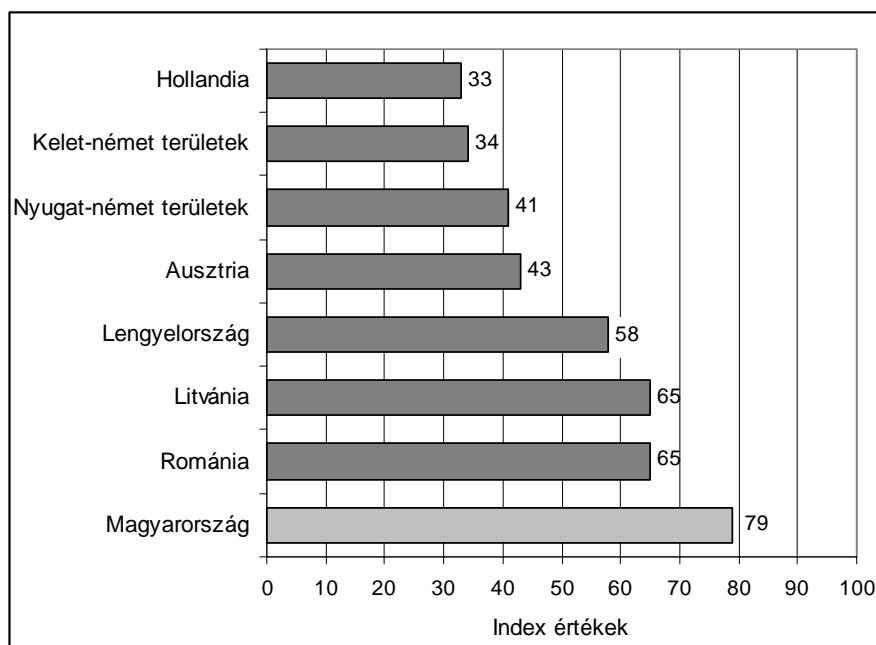
¹ A feltett véleménykérdéseket a kérdeztnek egy 0-tól 5-ig terjedő skálán kellett osztályozniuk, ahol 0=egyáltalán nem ért egyet, 5=teljes mértékben egyetért. A válaszok megoszlását a könnyebb áttekintés céljából – a közvélemény-kutatásokból jól ismert – 100-fokú indexre számítottuk át. Minél közelebb áll az index értéke a 100-hoz, annál jellemzőbb, hogy az adott országban az egyetértő vélemények vannak túlsúlyban.

német területeken – és Ausztriában a többség tagadja a nők hagyományos családi szerepének primátusát, nagy hangsúlyt fektetve a munkaerő-piaci részvételre is.

A véleményeket a megkérdezettek demográfiai paramétereit nem differenciálják. A családorientált társadalmakban – mint például Magyarországon – a fiatal, 30 év alatti korosztályok ugyanolyan arányban adnak prioritást a gyermeknek és a családnak, mint az idősebb korcsoportokhoz tartozók. Hasonlóan nem mutathatók ki szignifikáns eltérések a férfiak és nők véleményei között sem. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy míg az úgynevezett konzervatív országokban a férfiak és nők azonos véleményen vannak a kérdést illetően, addig a hagyományos női szerepeket kevésbé támogató országokban a nők a férfiaknál is munkaorientáltabbnak bizonyultak, még inkább tagadják a családi feladatok elsődlegességét.

1. ábra

„Fontos ugyan a munka, de a nők többsége számára az otthon és a gyermekek fontosabbak”
– a kérdésre adott válaszok 100-fokú skálára átszámított átlagértékei nemzetközi összehasonlításban az ezredfordulón

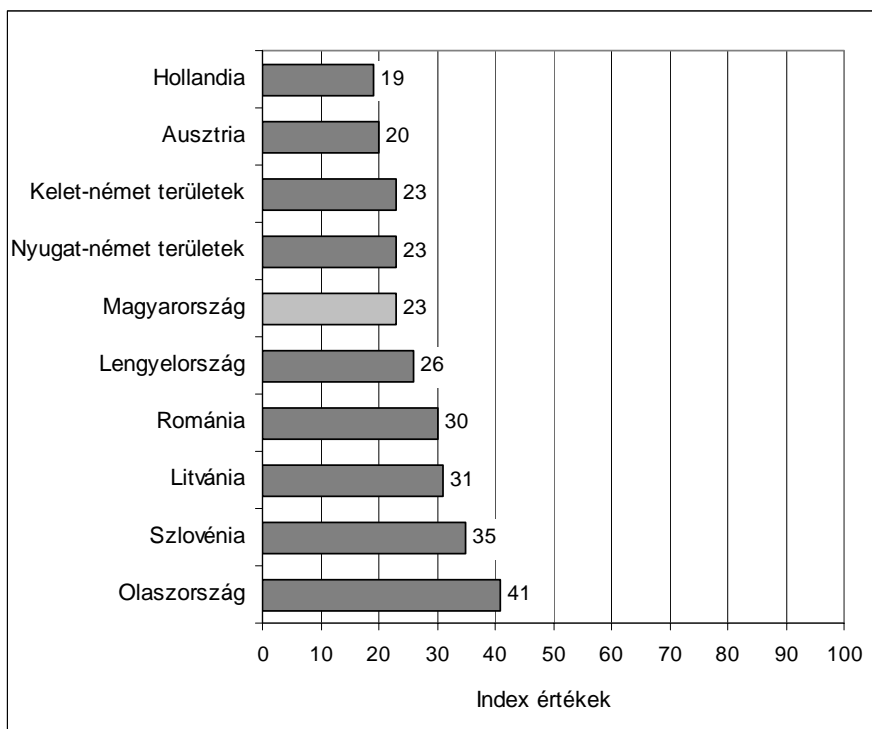
Mi a helyzet a férfiak esetében? A család és munka konfliktusa a férfiak vonatkozásában a következő állításban fogalmazódott meg: „A férfiak számára a munka fontosabb kell, hogy legyen, mint a család.” (2. ábra)

Szerepváltozások

Az állítást a megkérdezettek valamennyi országban elutasítják, más szóval úgy vélik, hogy a család a férfiak számára is fontosabb, mint a munka. A nők és a férfiak beállítódására vonatkozó két kérdés egybevetésével kialakuló kép viszonylag jól értelmezhető az úgynevezett konzervatív értékrendet mutató országok – Magyarország, Litvánia, Románia – esetében. Az országok ezen csoportjánál mind a nők, mind a férfiak esetében azonos arányban kap prioritást a család, vagyis a társadalom meghatározó vagy túlnyomó többségére markáns családcentrikus beállítottság jellemző. Nehezebben magyarázható a holland, osztrák és német adatok. Nehezebben magyarázható, hogy miért bizonyulnak családorientáltabbnak ezekben az országokban a férfiak, mint a nők?!

2. ábra

„A férfiak számára a munka fontosabb kell, hogy legyen, mint a család.” – a kérdésre adott válaszok 100-fokú skálára átszámított átlagértékei nemzetközi összehasonlításban az ezredfordulón

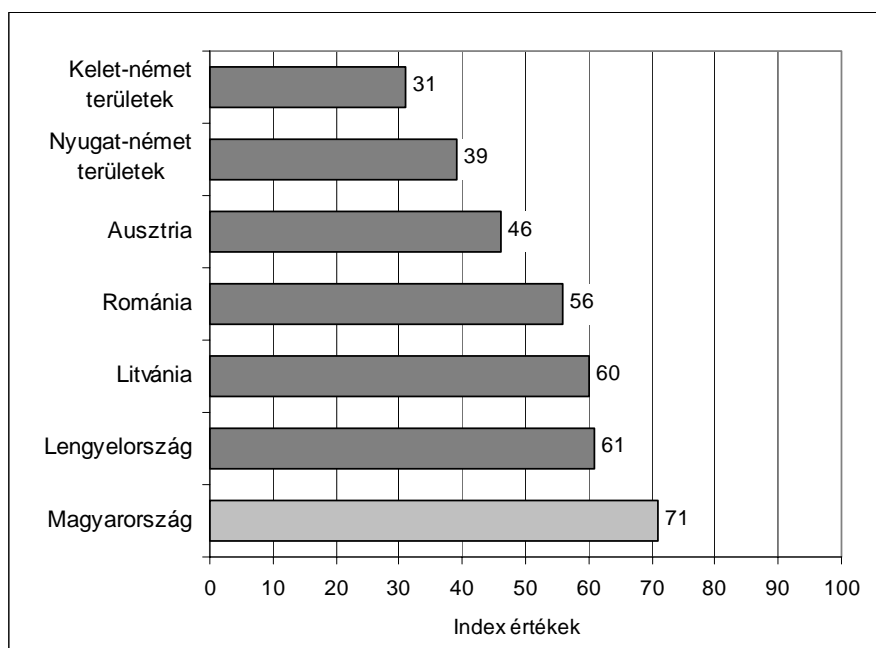
Lehetséges, hogy a nők orientációja esetében az emancipációs törekvések nyilvánulnak meg, míg a férfiak nem szorulnak rá ilyen okok deklarálására? A vélemények alapján kialakult kép mindenképpen igen összetett.

A nemi szerepek konzervatív és modern felfogása ütközik élesen a következő állításban: „*A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat.*” (3. ábra)

A kérdésben valójában évtizedekkel korábbi családi munkamegosztási gyakorlat fogalmazódik meg, olyan gyakorlat, amelyet a válaszadók túlnyomó többsége – különösen Európa keleti, közép-keleti területein – csak könyvekből, elmondásokból, de nem a mindennapi gyakorlatból ismer, s mégis éppen ezekben az országokban tartják ezt a hagyományos szerepmegosztást ideális életformának.

3. ábra

„*A férj feladata, hogy keresetével biztosítsa a család megélhetését, a feleség feladata, hogy ellássa az otthoni feladatokat*” – a kérdésre adott válaszok 100-fokú skálára átszámított átlagértékei nemzetközi összehasonlításban az ezredfordulón

Külön ki kell emelni az igen alacsony kelet-német és az igen magas magyar index értékeket. A kelet-német nők emancipált, munkaorientált beállítottságát több nemzetközi összehasonlító vizsgálatunk bizonyította, s így ez az eredmény csak alátámasztja korábbi megállapításainkat. Hasonlóan nem meglepőek a magyar adatok sem. A nők kereső tevékenységének megítélését első ízben 1974-ben vizsgáltuk.² A megkérdezettek kétharmada volt azon a

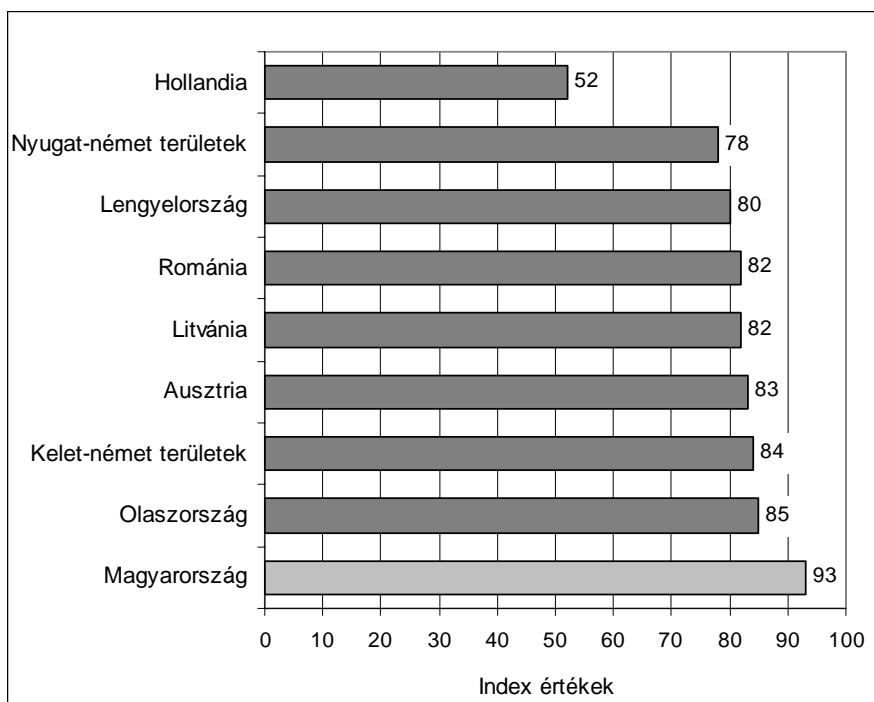
² A témakör a népesedési kérdésekkel kapcsolatos reprezentatív, 3000 személy megkérdezésén alapuló közvélemény-kutatás részét képezte.

Szerepváltozások

véleményen, hogy általános iskolás gyermeket nevelő anyák esetében az lenne az ideális, ha a férj keresetéből el tudná tartani a családot, és az anya csak a gyermekneveléssel és a háztartás vezetésével foglalkozna. Ez volt a többségi vélemény akkor, amikor a nők 80% körüli aránya gazdaságilag aktív volt, sőt a gyermekvállalási korban lévő nők esetében a munkavállalók aránya a 92–93%-ot is elérte. A nemi szerepek tradicionális felfogása azóta sem változott, sőt a 2001-ben végzett kutatás esetében még határozottabban jelentkezett, hiszen itt a kérdés nem az anyákra, hanem általában a nőkre vonatkozott. A két vizsgálat között 26 év telt el, mely időszak alatt sok változás ment végbe a magyar társadalomban – mindenekelőtt a nők iskolai végzettsége emelkedett jelentős mértékben – mindez azonban nem befolyásolta a hagyományos nemi szerepek, a hagyományos családi munkamegosztás iránti nosztalgiát. Meg kell jegyezni, hogy a „férj mint családfenntartó, a nő mint háziasszony” – felfogás, óhaj a fiatal, 30 éven aluli, az országos átlagnál magasabb képzettséggel rendelkező népesség körében is igen népszerű, amit az esetükben kimutatható 68 pontos index is bizonyít.

4. ábra

„Manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése” – a kérdésre adott válaszok 100-fokú skálára átszámított átlagértékei nemzetközi összehasonlításban az ezredfordulón

Ha azonban a női munkavállalást nem a családi élet harmóniája, hanem a család megélhetése szempontjából vizsgáljuk, a korábbiaknál igencsak eltérő véleményekkel találkozunk.

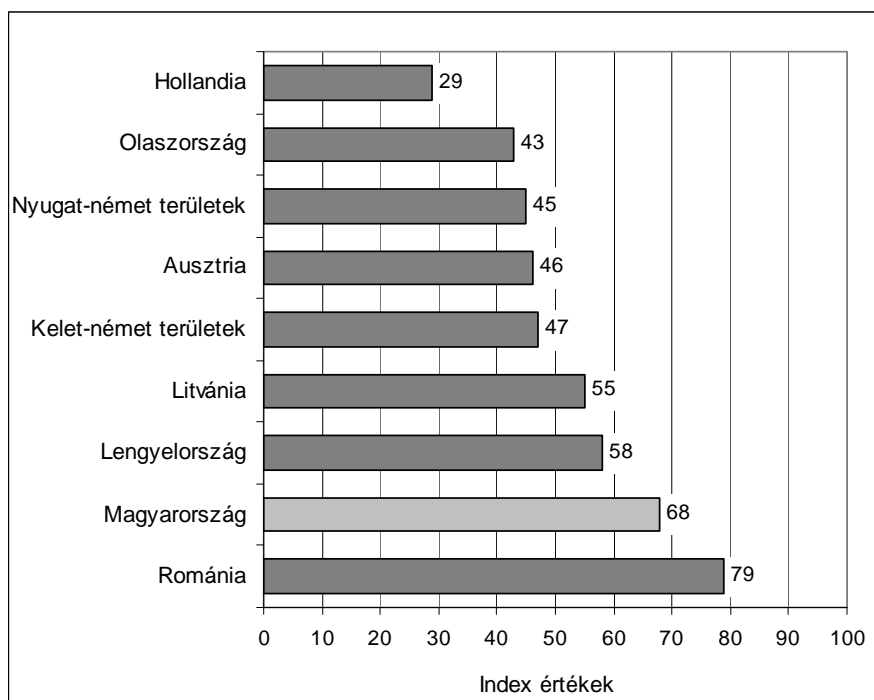
A „*Manapság a nők többségének dolgoznia kell, mert csak így biztosítható a család megélhetése.*” kérdést az egyes országokban lényegileg azonos módon ítélik meg. A megkérdezettek túlnyomó többsége egyet ért azzal, hogy a család nem nélkülözheti a nő keresetét, vagyis az anyagi szempontok – Hollandia kivételével –, valamennyi ország esetében erősen dominálnak a nők háztartáson kívüli munkavállalásában (4. ábra).

Láttuk, hogy a férfiak és a nők közötti ideálisnak tekintett munkamegosztással kapcsolatban jelentősen eltérnek a vélemények Európa keleti és nyugati régiója között. Az ideálkép ellenére a mindennapok valósága néha más, előfordul, hogy a munkanélkülivé vált férj mellett a feleség válik családfenntartóvá, s így a férj kénytelen nagyobb részt vállalni a gyermekek ellátásából és a háztartási feladatokból. A családpolitikai jogszabályok a gyermekgondozási támogatások szülői joggá tételével már évek óta próbálják a családon belüli munkamegosztást igazságosabbá tenni, mégis az a tapasztalat, hogy a kisgyermek otthoni gondozását biztosító szabadságokat a férfiak, az apák nem, vagy csak jelképes arányban veszik igénybe. Úgy tűnik tehát, hogy a családi munkamegosztás változása inkább a kényszer, a munkanélküliség kényszerének hatására, semmint önként vállalt „szerepcseré” eredményeként jön létre. Érdekes ezért megvizsgálni, hogy az attitűdök szintjén hogyan vélekednek az egyes országok lakosai arról a helyzetről, ha „*A férj marad otthon és neveli a gyermekeket, és a feleség keresi a pénzt.*” (5. ábra)

A kérdés tagadó formában került megfogalmazásra, vagyis „*nem jó, ha a férj marad otthon...*” A válaszok a régiókról, országokról kialakult korábbi képet támasztják ismételten alá. Az egyik oldalon találjuk a társadalmi munkamegosztás kérdésében modernebb, emancipáltabb országokat, a másik oldalon pedig a nemi szerepeket tradicionálisan, konzervatívan megítélő országokat. A modernnek szélső pólusát Hollandia jelenti, ahol a megkérdezettek meghatározó többsége normális, természetes állapotnak tartja a családon belüli szerepcserét. Nehéz megmagyarázni az alapvetően semlegesnek nevezhető olaszországi véleményeket. A kutatás egyéb témakörökre vonatkozó adatai az olasz társadalom tradicionális, sok szempontból patriarchális, férfi központú beállítottságát bizonyítják, éppen ezért meglepő a hagyományos férfi szerepeket alapjaiban megkérdőjelező állítással, felvetéssel szembeni semleges álláspont.

Magyarországon a hagyományos társadalmi szerepek felcserélését a többség határozottan ellenzi. Az ellenállás e kérdésben annál is nagyobb, mint amit a 68 pontos index mutat, miután a magyarországi megkérdezettek között volt a legmagasabb az ötfokú skálán a fenti állítással teljesen egyetértők aránya (45%).

„Nem jó, ha a férj marad otthon és neveli a gyermekeket, és a feleség keresi a pénzt.” – a kérdésre adott válaszok 100-fokú skálára átszámított átlagértékei nemzetközi összehasonlításban az ezredfordulón

Szerepmegosztás a családban

A nők kereső tevékenységéből és reprodukciós feladataik ellátásából származó konfliktusok mérsékelhetők, sőt kiküszöbölhetők lennének, lehetnének a családi, háztartási feladatoknak a partnerek, házastársak közötti egalitáriánusabb megosztásával. A férfiak aktívabb részvétele az otthoni feladatok ellátásában nemcsak a nők munkavállalását, szakmai előmenetelét könnyíti meg, de – nemzetközi tapasztalatok szerint – pozitívan hat a gyermekvállalási magatartás alakulására is. A skandináv országok viszonylag kedvező termékenységi mutatói jelentős részben a családon belüli kiegyenlített munkamegosztásra, a férfiak aktív részvételére, feladatvállalására vezethető vissza. Ezzel szemben a dél-európai országok patriarchális családi, társadalmi berendezkedése is felelős az utóbbi évtizedben az ott tapasztalt igen alacsony születési, termékenységi arányszámokért. A családon belüli munkamegosztás jellege, egalitáriánus vagy tradicionális volta tehát meghatározó szerepet játszik abban, hogy a nők milyen mértékben és milyen konfliktusok árán

képesek eleget tenni a gazdasági aktivitással és a gyermekvállalással kapcsolatos társadalmi elvárásoknak.

A családon belüli erőviszonyokat, a döntési folyamatok egalitáriánus vagy konzervatív voltát jól tükrözi, hogy ki és hogyan kezeli a család rendelkezésére álló jövedelmet, pénzügyi keretét. A szóban forgó nemzetközi összehasonlító vizsgálatban a pénzkezelésre vonatkozó kérdést négy ország esetében tették fel a házastársi vagy élettársi kapcsolatban élő személyeknek (1. táblázat).

1. táblázat

„Melyik pénzkeresési mód a legjellemzőbb az Önök családjában?” – kérdésre adott válaszok megoszlása nemek szerint nemzetközi összehasonlításban (%)

	Belgium	Hollandia	Litvánia	Magyarország
<i>Nők</i>				
Én kezelem a pénzt.	6	4	15	22
Partnerem kezeli a pénzt.	3	2	3	5
Minden jövedelmünket össze- tesszük és mindenki szükséglete szerint vesz belőle.	61	59	63	64
Jövedelmünk egy részét össze- tesszük, a maradékot mindenki külön kezeli.	20	22	13	7
Külön kasszán élünk.	10	12	5	2
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>
<i>Férfiak</i>				
Én kezelem a pénzt.	3	4	9	4
Partnerem kezeli a pénzt.	5	1	7	30
Minden jövedelmünket össze- tesszük és mindenki szükséglete szerint vesz belőle.	58	52	61	55
Jövedelmünk egy részét össze- tesszük, a maradékot mindenki külön kezeli.	23	27	15	9
Külön kasszán élünk.	10	15	7	2
<i>Összesen</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>	<i>100</i>

Valamennyi ország esetében általános gyakorlat a rendelkezésre álló jövedelmek egészének vagy meghatározott részének közös kezelése. Az, hogy a férfiak döntenének egyedül a család pénzének felhasználásáról igen ritkán, gyakorlatilag soha nem fordul elő a vizsgált országokban. Számottevő eltérés van azonban a két volt szocialista és a két nyugat-európai ország között a nők szerepét illetően. Míg Belgiumban és Hollandiában nemcsak a férfiak, de a nők esetében is igen ritka az egyszemélyes döntési gyakorlat, addig Litvániában és Magyarországon gyakori, hogy a nők kezelik a családi kasz-

Szerepváltozások

szát. Különösen Magyarországon gyakori, minden negyedik családra jellemző, hogy a pénzügyi döntések a nők kompetenciájába tartoznak. A nők „pénzügyminiszteri” státusa tipikusan a tradicionális családi szereposztás egyik jellegzetessége, és ezért megállapítható, hogy a pénzkezelés magyarországi gyakorlata tovább erősíti a magyar családokról, az eddigiek alapján kialakult konzervatív, hagyományőrző képet.

Sokan a családon belüli egyenjogúság egyik kulcskérdésének tekintik, hogy milyen arányban vesznek részt a partnerek, házastársak a háztartási munkákban, más szóval, hogy milyen mértékben sikerül bevonni a férfiakat a hagyományos női házimunkák elvégzésébe. A kérdőívben nem tettek fel részletes kérdéseket a házimunkáról, csak általában tudakolták a háztartás körüli teendőket ellátó személy kilétét. E kérdéskört tekintve is négy országra vonatkozóan állnak rendelkezésre adatok.

2. táblázat

„Önöknel általában ki végzi a házimunkát?” – a kérdésre adott válaszok megoszlása nemzetközi összehasonlításban (20–40 év közötti párokra vonatkozó adatok, %)

Országok	Én magam	Partnerem	Egyenlő arányban megosztjuk	Más személy	Összesen
<i>Női kérdezett</i>					
Ausztria	73	4	22	2	100
Litvánia	62	2	34	2	100
Magyarország	71	2	34	2	100
Románia	51	5	37	7	100
<i>Férfi kérdezett</i>					
Ausztria	3	67	26	4	100
Litvánia	3	52	43	1	100
Magyarország	3	69	24	4	100
Románia	8	34	54	3	100

Látható, hogy mind a négy országban döntően a nőkre hárul a háztartással kapcsolatos feladatok elvégzése (2. táblázat). Gyakorlatilag nem fordul elő, hogy a férfiak egyszemélyben lennének felelősek a háztartás vezetéséért, a néhány százalékos említés inkább véletlennek, semmint szignifikánsnak tekinthető. Számottevő ugyanakkor azon családok aránya, amelyekben a felek közösen, megosztva végzik a házimunkát. Érdekes megfigyelni, hogy a férfi, illetve a női megkérdezettek némileg más megvilágításban látják az otthoni munkák megosztását. A nők nagyobb hányada állítja, hogy valamennyi háztartási munkát egyedül látja el, míg a férfiak saját szerepvállalásukat értékelik magasabbra, érzik jelentősebbnek azáltal, hogy nagyobb arányban említik, hogy párjukkal egyenlően osztják meg a háztartási teendőket, mint a

nők. (A legnagyobb eltérés e tekintetben a nők és a férfiak válaszai között Románia esetében mutatható ki.)

Mind a négy országban – tehát a nyugati régióhoz tartozó Ausztriában is – a háztartási munkák tradicionális megosztásával találkozunk. Kérdés, hogy az így kialakult kép változik-e a nők gazdasági aktivitásának függvényében.

3. táblázat

A háztartási munkát egyedül végző, 20–40 éves nők aránya kereső tevékenységük szerint, nemzetközi összehasonlítás (%)

Országok	Kereső tevékenység típusa			Összesen
	Teljes munkaidő	Részmunkaidő	Nem dolgozik	
Ausztria	22	28	50	100
Litvánia	41	6	53	100
Magyarország	45	7	47	100
Románia	37	0	63	100

A nők kereső tevékenysége alapján lényeges eltérések mutathatók ki a volt szocialista országok, illetve a nyugati régiót képviselő Ausztria között (3. táblázat). A teljes munkaidőben dolgozó osztrák nőkre kisebb arányban hárul a teljes háztartási teher, mint litván vagy magyar társaikra. Jelentős eltérés mutatkozik a részmunkaidőben foglalkoztatottak esetében is, ami azonban nem, vagy csak nehezen értelmezhető a volt szocialista országok igen alacsony részfoglalkoztatási mutatói miatt. A legmegdöbbentőbbnek a magyar adatokat nevezhetjük. A magyar nők gyakorlatilag azonos arányban végzik egyedül a házimunkát akkor is, ha napi nyolc órában dolgoznak és akkor is, ha nem végeznek kereső tevékenységet.

A magyar nők nehéz helyzetét, erős leterheltségét nemcsak a jelen kutatás, de vizsgálatok sorozata támasztja alá. Elég csak az 1999/2000-ben a Központi Statisztikai Hivatal által végzett magyar időmérleg-vizsgálatra vagy az EUROSTAT keretében megvalósult európai időmérleg-felvételére utalni. A magyar időmérleg adatai szerint a gazdaságilag aktív nők közel háromszor annyi időt fordítanak háztartási és karbantartási munkákra (napi 152 perc), mint az aktív férfiak (napi 58 perc). Hasonló eltérések mutatkoznak a családösszetétel szerinti összehasonlítás alapján is (4. táblázat).

A férfiak átlagosan egy, maximum másfél órát fordítanak a házi- és házkörűli munkákra, szinte függetlenül attól, hogy van-e gyermekük, és ha igen, hány gyermekük van. A nők a házasságkötéstől kezdve stabilan háromszor annyi időt töltenek a háztartási feladatok ellátásával, átlagosan napi három órát, de három és több gyermek esetén akár öt órát is. Az EUROSTAT felvételének előzetes adatai is a magyar nők otthoni leterheltségének igen magas arányát tükrözik. A kisgyermekes, házas magyar nők például naponta 221 percet töltenek főzéssel, takarítással, mosással, mosogatással, vasalással, vagyis a hagyományosan női házimunkákkal; másfélszer annyit, mint a leg-

Szerepváltozások

kedvezőbb helyzetben levő norvég kisgyermekes anyák (140 perc). A magyar nők időráfordítása bizonyult a vizsgált tíz európai ország között a legmagasabbnak.

4. táblázat

A 18–59 éves magyar nők és férfiak háztartási és karbantartási munkára fordított ideje családösszetétel szerint, 1999/2000 (perc)

Családösszetétel	Nők	Férfiak
Egyedülálló	113	55
Házass, gyermek nélkül	215	74
Házass, 1 gyermekkel	197	67
Házass, 2 gyermekkel	220	76
Házass, 3 és több gyermekkel	292	86
Egyedülálló gyermekkel	189	–
<i>18–59 éves népesség együtt</i>	<i>183</i>	<i>67</i>

Forrás: KSH (2000)

A házimunkák egyenlőtlen eloszlásának a magyar családokra jellemző gyakorlatát egy korábbi 1992-ben végzett nemzetközi összehasonlító vizsgálatunk is alátámasztotta. Az eredményeket a tények és azok szubjektív értékelése közötti ellentmondás miatt érdemes röviden ismertetni. A kutatás 6 éven aluli gyermekeket (gyermekeket) nevelő családok helyzetét vizsgálta Magyarországon, Oroszországban, Lengyelországban, valamint Németország keleti és nyugati területein. Az anyák és apák válaszaiból kitűnt, hogy a magyar férfiak vesznek relatíve a legkevésbé részt a háztartási teendők ellátásában, azonban a magyar nők már ezért a kis segítségért is nagyon hálásak voltak; a többi ország női kérdezettjeihez képest ők voltak a legelégedettebbek férjeik teljesítményével. További megállapítás, hogy mindegyik országban az apák általában magasabbra becsülték saját otthoni aktivitásukat, mint a feleségek a férjeikét, de az eltérés a két minősítés között Magyarország esetében volt a legkisebb.

Visszatérve a jelen tanulmány alapját képező nemzetközi összehasonlító vizsgálathoz megállapítható, hogy a családon belüli munkamegosztás gyakorlata sem az 1992. évi felvételhez, sem az 1999/2000-es időmérleg-vizsgálathoz képest nem változott. Napjainkban is a magyar családokra jellemző – nemzetközi viszonylatban – leginkább a tradicionális munkamegosztás, a nők túlzott leterheltsége, és ugyanakkor ennek a ténynek maguk az érintettek általi tudomásulvétele, elfogadása. Ezt igazolják a válások okaival és a házastársi konfliktusokkal foglalkozó kutatásaink is, melyek azt mutatják, hogy a háztartási munka megosztása nemhogy a válási okok között, de a házastársi konfliktusok kialakulásánál sem játszik érzékelhető szerepet. Ezekből a megállapításokból azonban elhamarkodott lenne arra a következtetésre jutni,

hogy európai viszonylatban a magyar nők vannak a legkizsákmányoltabb, legelnyomottabb helyzetben, inkább arról van szó, hogy a családi értékek primátusa miatt az otthoni feladatok ellátását elsőrendű fontosságúnak tartják, és a nagyobb leterheltségért kárpótlást jelent a család életében betöltött központi, meghatározó szerep, nélkülözhetetlenségük érzete.

Következtetések, összefoglalás

Összefoglalva a nemi szerepekkel, a társadalmi munkamegosztásban való részvétellel kapcsolatos nézetek Európán belüli differenciálódását megállapítható, hogy határozott véleménykülönbség mutatkozik Európa keleti és nyugati régiója, a volt szocialista országok, illetve a folyamatosan a piacgazdaság, a kapitalizmus talaján álló országok között. Bár a volt szocialista országokban a nők tömeges munkába állítása évtizedekkel korábban megkezdődött, ezért elvárható és feltételezhető lenne a férfiak és nők közötti egalitáriánusabb szerepmegosztás és szerepfelfogás, mégis az adatok ezzel ellentétes tendenciáról tanúskodnak. A keleti régió országaiban talán éppen a magas női munkavállalás kialakulásának körülményei, a gazdasági, ideológiai kényszer, a folyamat központi vezérlése eredményezett a társadalomban egy belső pszichés ellenállást, és hozzájárult a tradicionális szerepfelfogás konzerválásához. A tradicionálisabb szerepfelfogás, a családon belüli tradicionális munkamegosztás jelentős mértékben felelős ugyanakkor a régióra jellemző alacsony gyermekvállalási mutatókért.

Az Európa nyugati régiójához tartozó országok esetében a nők munkaerő-piaci részvétele fokozatosan bővült. A folyamatot a társadalom az esélyegyenlőség, a női egyenjogúság eszméjének hangoztatásával befolyásolta, és erősítette ugyan, de a döntés alapvetően a nők, a családok kompetenciája maradt. A nemi szerepekkel, illetve a férfiak és nők legfontosabb családi és társadalmi funkcióival kapcsolatos véleményeket országonként nagyfokú homogenitás jellemzi. A legfontosabb demográfiai paraméterek – mint nem, életkor, családi státus, gyermekszám stb. – mentén nincsenek számottevő véleményeltérések.

Az eltérő történelmi múltra visszavezethető országcsoportok egységes beállítódása alól kivételt képeznek Németország keleti tartományai, azaz a volt NDK. A mindig is erőteljesen munkaorientált kelet-német társadalomban a nemi szerepekkel kapcsolatos elvárások jobban hasonlítanak a nyugat-német területeken tapasztaltakhoz, mint a többi volt szocialista országéhoz.

A magyar társadalom a nők és a férfiak alapvető feladatát, funkcióit tekintve – mind Európán, mind a volt szocialista régióon belül – kimagaslóan tradicionális vagy más szóval konzervatív beállítottságú. Ebben nyilvánvalóan szerepet játszik a magyar lakosság nemzetközi viszonylatban kiugróan magas családorientált értékrendje, és az a tény, hogy a reprodukciós feladatok és a kereső tevékenység összeegyeztetése napjaink piacgazdasági viszo-

Szerepváltozások

nyai között a korábbiaknál is nehezebb problémának bizonyul. Tény azonban, hogy a konfliktus feloldását nem a nemi szerepek átalakításában, a gyermekgondozási, gyermeknevelési feladatok egymás közötti egyenlőbb elosztásában látják a nők és a férfiak, hanem a tradicionális szerepmegosztás megerősítésében, érvényesülésében vélik megtalálni.

Irodalom

- McDonald, P., 2000: Gender equity in theories on fertility. *Population and Development Review*, vol. 26, pp. 427–439.
- KSH, 2000: Életmód-időmérleg. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E., 1976: Népesedési kérdésekkel kapcsolatos közvélemény-kutató vizsgálat. *KSH NKI Közleményei*, 43. sz.
- Pongrácz T.-né–S. Molnár E., 1994: Kisgyermekes apák és anyák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. *KSH NKI Kutatási Jelentései*, 52. sz. 1994/3. Budapest: KSH Népesedéstudományi Kutató Intézet.
- Pongrácz T.-né, 2002: A család és a munka szerepe a nők életében. In: Nagy I.–Pongrácz T.-né–Tóth I. Gy., szerk.: *Szerepváltozások 2001*. Budapest: TÁRKI–Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, pp. 30–46.